

V průběhu druhé světové války se výrazně proměnilo smýšlení vrcholných československých představitelů ohledně soužití v jednom státě s různými minoritami, mezi které patřili vedle německé a maďarské menšiny rovněž Židé. Jan Láníček se ve své monografii *Ve stínu šoa* zaměřuje „na období mezi lety 1938 a 1948 a popisuje vývoj oficiální politiky československých vlád vůči řešení židovské problematiky“.¹ Hlavní premisou celé publikace, která byla původně disertační prací autora sepsanou v angličtině (do češtiny byla přeložena Sylvou Ficovou), je předpoklad, že českoslovenští představitelé nacházející se v průběhu války v exilu nebyli s to si dostatečně představit, jakému zacházení byli Židé vystaveni v koncentračních táborech, a proto je autor přesvědčen, že řešení židovské otázky nebylo hledáno zcela s ohledem na nacistickou politiku.

V úvodu Láníček nastiňuje vztahy mezi československými představiteli a židovskou komunitou od konce 19. století do roku 1938, přičemž připomíná angažmá T. G. Masaryka v průběhu takzvané hilsneriády i to, že na základě ústavy Československé republiky z roku 1920 Židé získali právo přihlásit se k židovské národnosti. Na druhé straně autor upozorňuje i na protižidovské nálady, které se mezi běžným obyvatelstvem projevovaly na počátku existence první republiky, což dokazuje jistou ambivalenci ve vztahu Čechoslováků k Židům, jež se opět projevila po vzniku druhé republiky. V krátkém oddíle navazujícím na úvod s názvem *Exilové vlády a Židé* Láníček hodnotí obecné postavení exilových představitelů, kteří byli nezúčastněnými pozorovateli holokaustu a jejich postoj obvykle musel odpovídat stanoviskům domácího odboje.

Láníčkova monografie je rozdělena do pěti kapitol, které jsou dále členěny na kratší podkapitoly. Všechny části na sebe logicky navazují, autor vždy předem avizuje, proč se bude v daném oddíle zabývat konkrétním problémem. První kapitola nese název *Exilové vlády a situace v nacistické Evropě*. V její úvodní pasáži je popsáno, jak se proměňoval postoj českého obyvatelstva k Židům během existence Protektorátu Čechy a Morava. Zprvu se k nim běžní lidé chovali relativně dobře, přestože již dříve v dějinách se v českých zemích antisemitismus projevovat. Jak autor ovšem ukazuje dále, s pokračující válkou se chování Čechů začalo proměňovat, a to zejména kvůli arizaci židovského majetku. Dále rozebírá, že někteří lidé, kteří se na perzekucích Židů přece jen podíleli, měli navíc vliv i na politiku představitelů v exilu.

Podkapitola *V područí Židů* je věnována rozboru zpráv přicházejících do zahraničí od domácího odboje s tím, že konkrétně o Židech v nich příliš často pojednáno nebylo, spíše šlo o obecné informace týkající se všech národnostních menšin. Přestože na Židy zpočátku bylo pohlíženo poněkud specificky kvůli jejich domnělému vlivu na chod světové politiky a například podle Jana Masaryka se měli po válce vrátit do Československa stejně jako jiní občané, stanovisko československých politiků se postupně proměnilo. Láníček zde taktéž rozebírá motivy narůstajícího antisemitismu v Evropě. Na tento oddíl navazuje další podkapitola s titulem *Vyhnout se nevyhnutel-*

¹ LÁNÍČEK, Jan, *Ve stínu šoa. Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války a po ní*, Praha 2018, s. 12.

němu, kde autor objasňuje, jakým způsobem se šířily zprávy naopak ze zahraničí směrem do Protektorátu, a konstatuje, že exiloví představitelé museli převážně vycházet z informací, které se k nim dostávaly od odboje. Židovské problematice se nicméně často zcela vyhýbali. Poslední část první kapitoly, *Prospěšná očista*, je věnována otázce antisemitismu na Slovensku, kde byli Židé vnímáni jako promadařská skupina a podle toho s nimi bylo i zacházeno. Láníček zde poukazuje rovněž na odbojové zprávy, jež ze Slovenska přicházely k exilovým politikům, pro které měly význam zejména z hlediska obnovy Československé republiky. Otázka poválečného osudu Židů však opět příliš řešena nebyla. Podobně jako v případech českého odboje se informace týkaly spíše menšin obecně, nicméně i ty jasně naznačovaly, že nejlepším východiskem bude minorit se po válce zbavit.

Na začátku druhé kapitoly s názvem *Význam loajality: Exiloví politici a Židé v letech 1939–1941* autor porovnává postoje různých exilových vlád k židovské problematice a dospívá k závěru, že v řadě ohledů měla k československé nejbližší polská. Dále tady rozebírá vztahy Čechů v exilu s různými židovskými skupinami a dochází k závěru, že narůstající český nacionalismus přispěl k tomu, že do Státní rady se na sklonku roku 1940 nedostal žádný židovský představitel.

V první podkapitole této části „*Menšina je menšina*“ se Láníček věnuje problematice ochrany minorit, která se v meziválečné době ukázala jako neúčinná, a proto Beneš spolu se svými spolupracovníky dospěl brzy po propuknutí druhé světové války k závěru, že bude nevyhnutelné najít pro soužití s menšinami jinou alternativu. Navrhl tedy přesun části obyvatelstva za hranice republiky. Zároveň usoudil, že z hlediska Židů bude nejlepší cestou jejich boj za zřízení vlastního státu s tím, že v Československu by pak mohli zůstat buď jako cizinci, nebo by se museli zcela asimilovat s československým národem. Na rozdíl od ostatních minorit tedy měli mít právo volby. Na tento segment pak navazuje další úsek s názvem *Co znamenalo být „loajální“?*, kde autor rozebírá rozdíly mezi Židy v českých zemích, kteří byli pojímáni jako v zásadě asimilovaní, a na Slovensku. Spolu s tím se věnuje otázce antisemitismu v armádě, který podle exilových politiků skutečně existoval, ale na druhé straně se podle nich jednalo spíše o protiněmecké postoje, protože většina Židů neupustila ani v průběhu konfliktu od používání němčiny. Další obtíž způsobovala i skutečnost, že Židé stále stavěli svou budoucnost na postulátech menšinových smluv. Poslední úsek nazvaný „*Moc Židů*“ je zasvěcen postojům Britů a Američanů vůči židovské politice nastolené za druhé světové války československými exilovými představiteli a zároveň reflektuje i to, jak její činnost vnímali samotní Židé a jejich organizace.

V pořadí třetí kapitola s jednoduchým titulem *Šoa* je uvozena přístupem nacistů k Židům na území Protektorátu Čechy a Morava a rovněž Slováků na odděleném Slovensku. Hned na začátku první části *Po válce najdeme víc živých Židů, než si myslíme* je nastíněno úsilí československých představitelů, jehož cílem mělo být vystěhování maximálního počtu Židů za hranice Protektorátu ještě před koncem války. Láníček zde vychází z toho, že podle dochovaných zpráv českoslovenští reprezentanti věděli prakticky od počátku, jak se s Židy ve střední Evropě zachází, přestože některé nuance jim dlouho unikaly a často zapadly mezi jinými (pro ně důležitějšími) informacemi z vlasti.

Druhý oddíl *Pomoc a podpora pro deportované Židy* je věnován charakteristice snah československé vlády o zlepšení situace Židů na území bývalého Československa. Její

možnosti byly značně omezené, k čemuž přispěla i skutečnost, že nemohla výměnou za Židy nabídnout žádné německé zajatce, ale současně je pravdou i to, že v průběhu války se nějakou systematickou pomocí příliš nezaobírala. Na tuto část pak navazuje další s názvem *Československá diplomacie a Židé*, kde Láníček dokládá, že cílem československé diplomacie bylo během druhé světové války především dosažení obnovení československého státu jako státu národního, a kde dále zkoumá, jakým způsobem tedy politici reagovali právě na požadavky židovského obyvatelstva. Zejména se zde soustředí na postoj Beneše, jenž měl ve skutečnosti jen kusé informace o tom, co se děje v bývalém Československu. Kromě toho uvádí, že jeho stanovisko mnohdy sdíleli i zástupci Spojenců, kteří k Židům obvykle přistupovali jako k příslušníkům států, k nimž přínáleželi, a to za účelem zabránění šíření informací, že po skončení konfliktu se bude nutně jednat o vzniku samostatného židovského státu. Kromě toho se zde autor zabývá i faktem, že židovské organizace vnímaly československé politiky dlouho pozitivně díky demokratické tradici první republiky, a rovněž vztahy mezi exilovou vládou a neutrálními státy.

Poslední podkapitola nesoucí titul *Rozhlasové vysílání a instrumentalizace šoa* je věnována, jak už napovídá sám název, principům a účelům využívání rozhlasu exilovými představiteli, kteří se museli vždy přizpůsobit cenzuře. Osudy židovského obyvatelstva byly v projevech často odsouvány do pozadí, pozornost jim byla věnována jen okrajově. Láníček v textu uvádí několik konkrétních příkladů vyjádření politiků, na nichž demonsturuje své poznatky. Zároveň je však důležité, že autor se vždy snaží vystupování československých zástupců hodnotit v souvislostech jejich doby a nesnaží se na ně aplikovat dnešní znalosti (typickým případem je úsilí vlády o obnovu československého státu, kvůli němuž samozřejmě nechtěla očerňovat jeho obyvatele kvůli jejich přístupu k Židům, přestože postupně se československý nacionalismus dostával stále více do popředí).

Předposlední oddíl knihy tvoří kapitola *Židovská menšina a poválečné Československo*, jež je orientována na realizaci válečných plánů po obnovení Československé republiky. První část *Varovné signály* vypovídá o tom, jak se v průběhu války proměňovalo židovské vnímání údajně československé demokracie spolu s tím, jak se objevovalo stále více zvěstí o plánovaném přesunu obyvatelstva. Na tento úsek pak navazuje další, totiž *Podmíněná podpora sionismu*. Láníček se tu zabývá možnostmi pomoci židovskému obyvatelstvu ze strany československých politiků, jejich podmínkami a v neposlední řadě i tím, jakým způsobem Beneš a jeho spolupracovníci mohli ovlivňovat postoje západních Spojenců a Sovětského svazu k sionistickému hnutí. Autor zde upozorňuje i na skutečnost, že po přerušení styků Čechoslováků v exilu s německou minoritou byli Židé jedinou národností, se kterou jednali o menšinových právech v poválečném Československu. Na konci této podkapitoly pak Láníček upozorňuje, že je třeba soustředit se i na postoj československého komunistického exilu v Moskvě vůči židovskému obyvatelstvu, který se vyvíjel zcela odděleně a samostatně. Touto problematikou se tedy zabývá v části nazvané *Českoslovenští komunisté a Židé*. Zde hned na začátku připomíná na skutečnost, že spolupráce mezi nimi a Benešovou skupinou na západě byla navázána teprve po napadení SSSR Německou říší. Současně poukazuje i na to, že v prvních letech války se komunisté o osudy Židů vůbec nezajímali a ambivalentní byl i jejich postoj vůči Němcům, jichž se sice chtěli

v poválečném státě zbavit, nicméně odsun se podle nich měl týkat jen těch lidí, kteří se podíleli na politickém nebo vojenském vedení. Postupně se ale i oni přiklonili k vytvoření ryze slovanského státu. Co se pak týče jejich vztahu k Židům, ti se měli podle nich buď přihlásit k židovské národnosti, nebo se zcela asimilovat s československým národem.

Poslední kapitola Láníčkovy monografie nese název *Obrana demokratického „mýtu“*. Na jejím počátku je shrnuto, jak se československá vláda vracela na konci druhé světové války zpět do Československa a jak v Moskvě jednala s komunistickým odbojem o podrobnostech týkajících se rozdělení moci. Autor tady též popisuje hlavní faktory, jež ovlivňovaly řešení židovské otázky. První část, *V osvobozeném Československu*, je věnována především otázce udělování československého občanství lidem, kteří se před druhou světovou válkou přihlásili k jiné národnosti, což se pochopitelně týkalo i drtivé většiny Židů. Podle Láníčka hrála mnohdy klíčovou roli problematika navrácení majetku, který byl u tohoto obyvatelstva značný, a proto Čechoslováci neměli zájem na jeho navrácení do židovských rukou. Navzdory tomu, že českoslovenští politici i tehdy usilovali o to, aby republika neztratila svou demokratickou pověst ve světě, postupně k tomu docházelo právě pod vlivem problematiky státního občanství. Na tento segment navazuje oddíl „7000“ *sebevražd v Praze*, kde Láníček vyobrazuje právě změnu postoje světových židovských organizací vůči Československu. Název této podkapitoly vychází z dopisu amerických Židů, v němž byla československá vláda nařčena ze zavinění zhruba sedmi tisíc sebevražd Židů, kteří se vrátili z koncentračních táborů a zabili se kvůli dalším poválečným perzekucím. Jednalo se sice o nepodloženou informaci, nicméně i přesto ji okamžitě začala šířit světová média, jež tak začala rovněž podryvat pověst demokratické Československé republiky.

Další úsek nazvaný *Překvapivý spojenec* je zaměřen na poválečnou situaci na Slovensku, kde antisemitismus nezmizel a kde naopak došlo k několika protižidovským pogromům. Vedle toho tady Láníček popisuje, jaké zprávy týkající se československých Židů se objevovaly v západním tisku, a zmiňuje, jaké podmínky byly pro Židy nastaveny v okamžiku, kdy chtěli odejít v rámci odsunu z republiky. Předposlední část *Dobrá vůle československé vlády* je věnována otevřené československé podpoře sionistických snah o vytvoření vlastního židovského státu, ačkoli se jednalo spíše o pragmatismus, který měl napomoci vyřešit židovskou otázku v Československu. Pro sionisty bylo navíc nezbytné vycházet dobře s československou vládou, protože přes území republiky přecházeli polští Židé směřující do Palestiny. Závěrečnou podkapitolou je oddíl *Nezájem, nebo nevměšování?* zasvěcený stanoviskům západních velmocí k obnovené Československé republice a její menšinové politice. V závěru kapitoly Láníček shrnuje, že sice nejsou známy přesné počty Židů, kteří po válce Československo opustili, ale i přesto se nedá hovořit o tom, že by republiku opouštěli hromadně — více než po válce odcházeli až po komunistickém převratu v roce 1948 a po založení státu Izrael.

V samotném závěru knihy Láníček konstatuje, že zacházení s židovským obyvatelstvem v Československu je vždy nutné vnímat v souvislostech s německou a maďarskou minoritou. Kromě toho správně zmiňuje fakt, že některým částem židovské problematiky byla v minulosti věnována dostatečná pozornost, ale právě vývoj československé exilové politiky za druhé světové války k nim zcela nepatří.

Láníčková publikace vychází ze značného množství prostudovaných vydaných i nevydaných pramenů, a to z archivů jak českých, tak ve velké míře i zahraničních. Monografie je ucelenou studií, která si všímá nejrůznějších faktorů, které československou židovskou politiku za druhé světové války utvářely, a to včetně projevů anti-semitismu a nacionalismu. Celou knihou se nese duch jisté bezradnosti exilové vlády, která se snažila v kontextu své doby docílit vytvoření ryze národního státu, aniž by si znepřátelila světové velmoci, jež podle ní byly pod intenzivním vlivem židovských organizací. Je zřejmé, že českoslovenští politici mohli pro Židy postižené represáliemi udělat více, ale na druhé straně se vždy rozhodovali tak, jak se jim v dané chvíli zdálo nejvhodnější. Jedinou výtku vůči Láníčkově publikaci je možné vznést snad proti tomu, že autor v závěru neuvádí další možné otázky, které by bylo možné v této oblasti dále zkoumat, avšak i přes tuto připomínku se jedná o kompaktně sestavené dílo, jež je možné doporučit především odborným kruhům, ačkoli přínosné by bylo nepochybně i pro laickou veřejnost s alespoň minimálním přehledem o židovské problematice za druhé světové války.

Tereza Hmírová

